

Σταύρος Μαραγκουδάκης

Τρία στιγμιότυπα από το μέλλον

Οι μαθητές στη Χιλή γίνονται η σπίθα που πυροδοτεί την λαϊκή εξέγερση. Είναι αυτοί που πιάνουν πρώτοι το σήμα της εξέγερσης του Ισημερινού. Οι αποθρασυμμένοι Μπολσονάρου, Πινέιρα, Μορένο πρώτη φορά μετά από καιρό βρίσκουν έναν αξιόμαχο αντίπαλο και αισθάνονται το έδαφος να σείεται κάτω από τα πόδια τους. Η Αριστερά που στέκεται αμήχανα, ύστερα από τη χρεοκοπία της στρατηγικής της αριστερής κυβέρνησης στο πλαίσιο του καπιταλισμού, παίρνει ένα καλό μάθημα από αυτούς που τόλμησε να περιφρονήσει. Ο δρόμος δεν τελειώνει σε αυτή την Αριστερά!

Οι νέοι της Γαλλίας σέρνουν τα μεγάλα συνδικάτα στον σκληρό αγώνα ενάντια στον νόμο Ελ Κομρί. Τον πρώτο νόμο στη Δυτική Ευρώπη που θυμίζει τόσο πολύ τους μνημονιακούς νόμους που εφαρμόστηκαν στην περιφέρεια της ΕΕ, κατά την πρώτη φάση της κρίσης. Η κρίση σήμερα χτυπά στην καρδιά της Ευρώπης, **με επόμενη προγραμματισμένη στάση στη Γερμανία**. Πάντως στη Γαλλία το χρονόμετρο του ιστορικού χρόνου ξανάρχισε να μετράει και η νέα γενιά αφού αποτελείωσε τον σοσιαλδημοκράτη Ολάντ, φέρνει στο στόχαστρό της τον ακαταμάχητο πρωθυπουργό των τραπεζών, τον Εμμανουέλ Μακρόν. Η νεολαιίστικη οργή προκαλεί αμηχανία στην Ακροδεξιά Λεπέν, που δυσκολεύεται να καρπωθεί

τα αποτελέσματά της. Η νεολαία επινοεί το κίνημα Nuit Debout, που αποτελεί προπομπό του κινήματος των Κίτρινων Γιλέκων.

Στην Αραβική Άνοιξη είναι γνωστός ο ρόλος της νεολαίας (Αλγερία, Τυνησία, Αίγυπτος) όπου εκεί συνέβαλε τα μέγιστα ώστε ο δημοκρατικός και αντιιμπεριαλιστικός αγώνας να συνδεθεί βαθύτερα με το κοινωνικό ζήτημα. Ένα τέτοιο κοινωνικοπολιτικό μπλοκ αποτελούμενο από τη νέα γενιά και τμήματα ενός νέου εργατικού κινήματος κατάφερε να απειλήσει τα αυταρχικά στρατιωτικοποιημένα καθεστώτα, και να διεκδικήσει την ηγεμονία (ακόμα κι αν δεν το πέτυχε) από τη συντηρητική, θρησκευτική αντιπολίτευση.

Η νεολαία και η εποχή μας

Κάτι τρέχει με τη νέα γενιά! Πιο πολύ από ποτέ στη δικιά μας εποχή η νεολαία ανατρέπει τα προγνωστικά, ξεκλειδώνοντας δυναμικές που έμοιαζαν θαμμένες από τις αλλεπάλληλες ήττες και τη βαθιά υποχώρηση του εργατικού κινήματος. Σπρώχνει διαρκώς τη ρόδα της Ιστορίας, να γυρίσει πιο γρήγορα σε αχαρτογράφητα πεδία, αναζητώντας μια νικηφόρα στρατηγική απέναντι σε ένα σύστημα που πνίγει κάθε προοπτική και δυνατότητα!

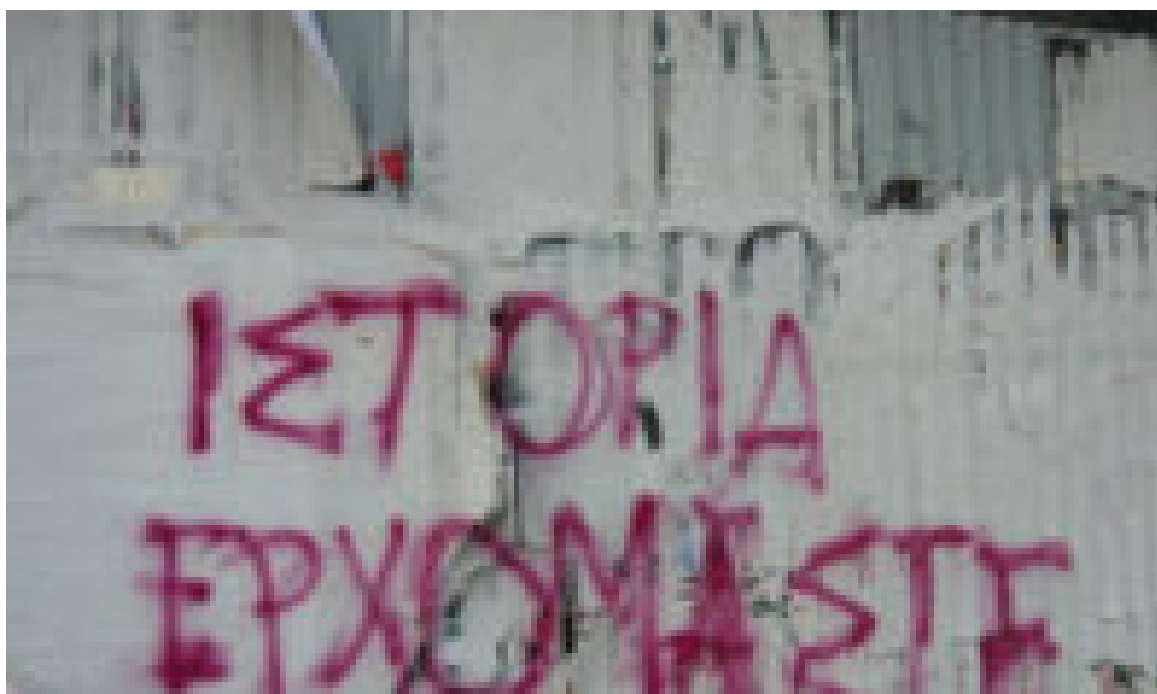
Ο συνδυασμός της **δομικής καπιταλιστικής κρίσης**, που τάραξε και συνεχίζει να κλονίζει τον κόσμο, με την **υποχώρηση του εργατικού κινήματος** φέρνει τη νέα γενιά στο προσκήνιο, όχι ως νέο υποκείμενο της επανάστασης, αλλά ως ευαίσθητο σειсмоγράφο της ανάγκης για μια νέα εναλλακτική απάντηση στην καπιταλιστική βαρβαρότητα. Η λειτουργία της αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι η σημερινή νεολαία πιο πολύ παρά ποτέ συνθλίβεται από τις πολιτικές των κυρίαρχων για το ξεπέρασμα της κρίσης. Μιας γενιάς που εντάσσεται αντικειμενικά στη μεγάλη πλειοψηφία της στην εργατική τάξη και έχει μερικώς συνείδηση αυτής της κατάστασής της **[1]**.

Οι αγώνες της όμως, όσο κι αν αποτελούν εικόνα από το μέλλον, όσο κι αν προφητεύουν τις συγκρούσεις της εποχής μας, έχουν την τάση να μένουν ανολοκλήρωτοι και μετέωροι. Το σύνθημα των νέων **«είμαστε το μέλλον!»** εμφανίζεται σε κάθε γωνιά του πλανήτη, αλλά υπάρχει εξίσου σημαντική δυσκολία αυτό το μέλλον να περιγραφεί. Να αποκτήσει περιεχόμενο και μορφή!

Από την άλλη πλευρά όσο κι αν ο νεολαιίστικος ριζοσπαστισμός δυσκολεύεται να συγκεντρωθεί γύρω από μία συνολική εναλλακτική πρόταση στον καπιταλισμό της εποχής μας, εμφανίζει μια αξιοσημείωτη πολυμορφία, μια ευρεία γκάμα θεμάτων κινητοποίησης. Σε αντίθεση με την μονοτονία του οικονομισμού του ρεφορμιστικού συνδικαλιστικού κινήματος,

φωλιάζει παντού και μεταφέρει εμπειρία, όπως οι μέλισσες τη γύρη. Ιδιαίτερα στους καιρούς της υποχώρησης, όπου οι δρόμοι δεν πλημμυρίζουν, υπάρχουν χιλιάδες νέοι και νέες στρατευμένοι/ες με τον δικό τους τρόπο, που αθόρυβα προετοιμάζουν τις πρωτοπορίες των νέων εκρήξεων.

Προκύπτει όμως το εξής ερώτημα: Είναι άραγε καταδικασμένος ο νεολαιίστικος ριζοσπαστισμός και οι εξεγέρσεις της νέας γενιάς να φαντάζουν κραυγή απελπισίας υπό τους καταθλιπτικούς συσχετισμούς του παρόντος; Να μετεωρίζονται μεταξύ της **στρατηγικής αμηχανίας**, του **κινηματικού κατακερματισμού** και των **απότομων απελπισμένων παλιρροιών οργής**;

Αναζητείται στρατηγική απάντηση για το παρόν

Έχει δίκιο η σημερινή νεολαία να διατρανώνει πως είναι το μέλλον! Από τις δικές της επιλογές σε μεγάλο βαθμό θα εξαρτηθεί το προς ποια κατεύθυνση θα κινηθεί η Ιστορία.

Η σημερινή νέα γενιά συμπυκνώνει ταυτόχρονα τις **εκρηκτικές δυνατότητες της εποχής μας**, αλλά και την **ασύλληπτη δυστοπία στην οποία βυθίζει το κεφάλαιο ολόκληρη την εργατική τάξη**. Η αντίθεση αυτή φτάνει σε επίπεδα παροξυσμού – ιδιαίτερα για τους

νέους ανθρώπους – λόγω της δραματικής προγραμματικής υστέρησης των δυνάμεων που οραματίζονται μια απελευθερωτική προοπτική. Μια υστέρηση – καταγεγραμμένη πολύ πριν – που πήρε ιστορικές διαστάσεις μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Ποια στρατηγική και ποιο ορατό αντιπαράδειγμα για τη διαμόρφωση του κόσμου είχαν να προβάλλουν οι αγωνιζόμενοι και οι αγωνιζόμενες; Αν προέβαλλαν κάτι τέτοιο, μέσα από ποιους δρόμους αυτό θα προσεγγιζόταν; Ποιο χαρακτήρα θα είχαν οι συγκρούσεις και ποια θέση θα είχε – αν είχε – η επανάσταση; Ποιος ο ιδιαίτερος ρόλος του κινήματος της νέας γενιάς σε αυτές τις συγκρούσεις;

Θεμέλιο λίθο για μια σύγχρονη κομμουνιστική στράτευση και την αντίστοιχή της οργάνωση νεολαίας, αποτελούν οι απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα. Ερωτήματα που δε μπορούν να απαντηθούν μια κι έξω, αλλά που βαθμίδες τους μπορούν να κατακτηθούν με την αρωγή των θεωρητικών επεξεργασιών του επαναστατικού μαρξισμού και της πείρας που έχει συσσωρευτεί στους επαναστάτες, ύστερα από τη μεγάλη περιπέτεια του 20ου αιώνα.

Αυτό που αφήνεται ανοιχτό, είναι αυτό που αντιστοιχεί στο μέλλον, το οποίο είναι πάντοτε πολύ πιο πλούσιο από τη φαντασία των καλύτερων επαναστατών. Αυτό που σήμερα όμως είναι αδιαφιλονίκητο και που επιβάλλει συγκεκριμένα πρακτικά μέτρα, είναι το ότι όσο οι επαναστατικές-κομμουνιστικές δυνάμεις δεν είναι αυτοτελώς συγκροτημένες σε μια μαζική επαναστατική κομμουνιστική οργάνωση, οι κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις δε θα εκλείψουν φυσικά, αλλά θα φτάνουν σε κορυφώσεις που θα ακολουθούνται από αντίστοιχα σημαντικές οπισθοχωρήσεις. Στην προσπάθεια να αρθεί αυτή η αλληλουχία, μπορεί να αναζητηθεί η διαλεκτική εκκίνησης της νέας προσπάθειας, η οποία θα είναι γέννημα τόσο του ίδιου του κινήματος, όσο και των συνειδητών επιλογών κομμουνιστών επαναστατών/επαναστατριών. Θα είναι όπως έλεγε και ο Λούκατς **«το ολοκλήρωμα αυθορμητισμού και συνειδητής ρύθμισης»[2]**.

Να ξεχαρβαλώσουμε τις σπείρες του ιστορικού χρόνου! Να κάνουμε εφικτό αυτό που θεωρείται ανέφικτο!

Είναι όμως εφικτή μια τέτοια απόπειρα; Ή πρόκειται για μια καρικατούρα των ηρωικών στιγμών του κομμουνιστικού κινήματος, που έχουν περάσει ανεπιστρεπτί. Στην πραγματικότητα το ερώτημα τίθεται με αντίστροφο τρόπο. Ο Ντανιέλ Μπενσαΐντ σε ένα κείμενό του της δεκαετίας του '80 έγραφε:

«δε μπορεί κάποιος να οικοδομήσει μια επαναστατική οργάνωση (...), εάν δεν έχει

την πεποίθηση ότι η επανάσταση είναι δυνατή (...) Όχι μόνο ότι οι κοινωνικές εκρήξεις που προκαλούνται από το σφυροκόπημα της οικονομικής κρίσης είναι πιθανές, αλλά ότι μια επαναστατική κατάσταση που οδηγεί σε νίκη είναι εφικτή.»[3]

Σε αυτό το σημείο εντόπιζε τις δυσκολίες στη συγκρότηση επαναστατικής οργάνωσης. Στην επικαιρότητα εκείνου του κοινωνικοπολιτικού συμβάντος που δημιουργεί ρήγματα στη ροή του ιστορικού χρόνου. Και καλούσε τους συντρόφους του -μέσα σε δύσκολους συσχετισμούς- να σκεφτούν τη στρατηγική όχι ως κάτι πολύ μακροπρόθεσμο, αλλά ως «τη βάση γύρω από την οποία στρατολογούμε, οργανώνουμε και διαπαιδαγωγούμε αγωνιστές» και «αυτό» συνέχιζε «**πρέπει να είναι η ανατροπή της αστικής εξουσίας**».

Είναι λοιπόν σήμερα επίκαιρη η επανάσταση; Μπορεί να είναι στοιχείο ενός απελευθερωτικού προγράμματος που θα επιδιώξει να τροποποιήσει το τι θεωρείται στα μάτια χιλιάδων εφικτό και τι όχι;

Στην διαρκή υπεραντιδραστική επανίδρυση του καπιταλισμού που απειλεί **να παρασύρει την ανθρωπότητα σε ένα πρωτόγνωρο καθοδικό σπινάλ**, μπορεί να αντιπαραταχθεί μια νέα σύγχρονη κομμουνιστική και επαναστατική στρατηγική που θα ξεχαρβαλώσει τις σπείρες και **θα απελευθερώσει τις θετικές δυνατότητες της εποχής**. Αυτό το δίλημμα απαντάται από τους επαναστάτες και τις επαναστάτριες καταφατικά. Από εκεί και ύστερα ξεκινά η επίπονη και επίμονη προσπάθεια οικοδόμησης των προϋποθέσεων για το ιστορικό άλμα που δεν είναι εξασφαλισμένο, αλλά είναι δυνατό.

Η κομμουνιστική οργάνωση νεολαίας και η συμβολή της

Στις παρούσες κοινωνικοϊστορικές συνθήκες καθοριστική είναι η συμβολή της κομμουνιστικής πρωτοπορίας για την τοποθέτηση των σημερινών αγώνων μέσα στο πλαίσιο της ιστορικής εξέλιξης. Η κατανόηση των αγώνων της νέας γενιάς με όρους ιστορικούς είναι το πρώτο βήμα ώστε εντός του νεολαιίστικου κινήματος να εμφανιστεί μια τάση που να παλεύει τώρα από τη σκοπιά των στρατηγικών συμφερόντων της νέας γενιάς, που θα εκπροσωπεί -στο παρόν- το μέλλον του κινήματος. Μόνο κατά αυτό τον τρόπο «Αυτή καθαυτή, κάθε πράξη» που «είναι ένα σύμπτυγμα ενεργειών μεμονωμένα εκτελεσμένων από άτομα και ομάδες (...) αποκτά νόημα και πραγματικότητα (...) αν νοηθεί στην ιστορική του ολότητα, άρα στη λειτουργία που αυτό εκπληρώνει μέσα στην ιστορική διαδικασία, στον μεσολαβητικό ρόλο του ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον»[4]

Τούτο σημαίνει ότι στις πολύμορφες μάχες που δίνει το νεολαιίστικο κίνημα για τα δικαιώματα των νέων στην εκπαίδευση, την εργασία, τα δημοκρατικά δικαιώματα στις διεκδικήσεις για ποιοτικό ελεύθερο χρόνο, πραγματική ελευθερία στις σεξουαλικές επιλογές και αυθεντικό νόημα στη ζωή, η κομμουνιστική πρωτοπορία συμβάλλει – με όλες της τις δυνάμεις – ώστε να ηγεμονεύουν οι πιο ασυμβίβαστες και αντικαπιταλιστικές θέσεις. Εντός αυτού του περιβάλλοντος δε θα προωθούνται με μεγαλύτερη ισχύ μόνο τα άμεσα αιτήματα του νεολαιίστικου κινήματος αλλά θα ωριμάζουν οι πολύμορφες πρωτοπορίες που θα μπορούν να κατανοήσουν τον βαθύτερο χαρακτήρα των συγκρούσεων της εποχής, την καθοριστική σημασία και την κεντρικότητα της επανάστασης ως κρίκου συνένωσης και επιβολής των διεκδικήσεων. Με αυτό τον τρόπο θα διαμορφώνεται – έστω και μειοψηφικά στο παρόν – στη συνείδηση χιλιάδων αγωνιστών/στριών μια πιο σαφής αντίληψη για την ιστορικότητα των βαθύτερων διακυβευμάτων. Θα προωθείται η συγκέντρωση των δυνάμεων της αντικαπιταλιστικής πάλης στην αυτοτελή πολιτική σφαίρα, διαταράσσοντας τη ρεφορμιστική ηγεμονία με την οποία σήμερα συζητά/αναζητά και πράττει η Αριστερά αλλά και ποικίλα κινήματα αναφορικά με το ζήτημα της εξουσίας.

Για να μην αποκοπεί όμως η κομμουνιστική πρωτοπορία από τα κινήματα, για να μη φαντάζει η παρέμβαση της με αντικαπιταλιστική φλυαρία και κομμουνιστική επαγγελία, χρειάζεται να έχει σαφή εκτίμηση «της μέγιστης δυνατότητας που δίνεται αντικειμενικά σε μια δεδομένη στιγμή». Αυτό θα της επιτρέψει να βρίσκεται πάντοτε μονάχα ένα βήμα μπροστά από τους αγωνιζόμενους, για να «ξαναέρθει σε ισορροπία η ένταση ανάμεσα σ' αυτή την αντικειμενική δυνατότητα και τη μέση πραγματική συνειδησιακή κατάσταση, με τρόπο τέτοιο που να προχωρήσει η επανάσταση»**[5]**.

Αυτή η ιστορική ματιά θέτει επίσης επί τάπητος το ζήτημα της ένταξης των νεολαιίστικών αγώνων και της συμβολής αυτών στην αλλαγή των ευρύτερων κοινωνικοταξικών συσχετισμών.

Απαντά στο ερώτημα του με ποιον συμμαχούν οι νέοι και οι νέες προκειμένου να επιτύχουν καλύτερες συνθήκες δουλειάς, εκπαίδευσης και ζωής. Με ποιον συμμαχούν αν επιδιώκουν να αλλάξουν τον κόσμο;

Η αργή και αντιφατική τάση η νέα γενιά να πολώνεται στο πλευρό της εργατικής τάξης, δε μετασχηματίζεται αυτόματα σε οργανικό δεσμό του κινήματος της νέας γενιάς με το εργατικό κίνημα. Το επίσημο εργατικό κίνημα άλλωστε σε πλειάδα χωρών έχει αποδείξει ότι είτε δεν ενδιαφέρεται, είτε αδυνατεί να εκφράσει τον νεολαιίστικο ριζοσπαστισμό. Το νεολαιίστικο κίνημα από την άλλη μπορεί και πρέπει να πραγματοποιήσει μια εργατική

στροφή στη φυσιογνωμία του, τη σύνθεσή του και τους στόχους του. Μια στροφή που θα φέρνει στο προσκήνιο των αγώνων τα πιο πληβειακά στρώματα των νέων, αυτά που βρίσκονται στην καρδιά των αναδιαρθρώσεων σε παιδεία και εργασία, επιδιώκοντας με τους αγώνες τους να επιφέρουν ρωγμές στην επίθεση και να κλονίσουν τη στρατηγική του κεφαλαίου.

Αυτή η στροφή δε μπορεί να γίνει βολонταριστικά από την ίδια την κομμουνιστική πρωτοπορία. Οι καπιταλιστικές αναδιαρθρώσεις ωθούν σε αυτή την κατεύθυνση το σύνολο της νέας γενιάς και τους αγώνες της, η αντίδραση των μαζών όμως ποτέ δεν είναι ισόμετρη με την επίθεση. Ο ρόλος της κομμουνιστικής πρωτοπορίας δεν είναι να περιμένει αυτή την αλλαγή να έρθει σαν ώριμο φρούτο. Οι κομμουνιστές και οι κομμουνίστριες αν θέλουν να γίνουν οργανικό τμήμα των αγώνων της επόμενης μέρας, αν έχουν τη φιλοδοξία να πρωτοστατήσουν και να ηγηθούν αυτών των αγώνων, πρέπει να προετοιμαστούν συνειδητά και σχεδιασμένα, πρέπει να προετοιμάσουν το έδαφος πάνω στο οποίο θα καρπίσει κάθε λογής πρωτοπορία και αγώνας.

Επιπλέον η πιο ισχυρή εργατική ταυτότητα της νέας γενιάς, δε σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι μειώνονται οι λόγοι που ωθούν τη νεολαία στη μαζική δράση. Το αντίθετο μάλιστα, μία σειρά προβλήματα των νέων, συνδυαζόμενα με την εντατική και εκτεταμένη εκμετάλλευση της νέας γενιάς προβάλλουν με ακόμη μεγαλύτερο πλουραλισμό και ισχύ. Οι μερικές πρωτοπορίες σήμερα πολλαπλασιάζονται και διαμορφώνουν ένα πολυσύνθετο μωσαϊκό αντιστάσεων που όσο κι αν είναι πληθυντικό, δε μπορεί να αναχθεί από μόνο του σε μια συνολική αναμέτρηση με τον καπιταλισμό της εποχής μας.

Η αστική ιδεολογία αξιοποιώντας τους δυσμενείς συσχετισμούς επιχειρεί με κάθε τρόπο να εντείνει τον κατακερματισμό και την μερική πολιτική στράτευση των νέων. Αισθάνεται άνετα όσο κι αν αυτή η στράτευση ριζοσπαστικοποιηθεί, αρκεί να παραμείνει μερική. Αρκεί να μη θίξει το ζήτημα της συνολικής αλλαγής της κοινωνίας. Απέναντι σε αυτό ο κομμουνισμός, αλλά και η τομή της επανάστασης μπορούν να αποτελέσουν το σκελετό ενός καθολικού χειραφετητικού προγράμματος που θα επιδιώκει – πατώντας στο έδαφος των τωρινών αγώνων – να συμβάλλει στην ενοποίηση τους, τον πολιτικό, τον ιδεολογικό και τον στρατηγικό εξοπλισμό τους.

Για να μπορέσει όμως να το κάνει αυτό μια σύγχρονη κομμουνιστική οργάνωση νεολαίας θα πρέπει να μετατραπεί η ίδια σε πεδίο συνάντησης της πρακτικής πείρας από την εμπλοκή σε αυτά τα κινήματα και της θεωρητικής αναζήτησης. Θα πρέπει στο ερευνητικό της πρόγραμμα να εντάξει την ανάπτυξη του Μαρξισμού σε σειρά από πεδία, στα οποία άλλες

ριζοσπαστικές θεωρίες έχουν σημειώσει σημαντικές κατακτήσεις και έχουν μετατραπεί σε θεωρητικοπολιτικούς οδηγούς για τη δράση των επιμέρους πρωτοποριών. Θα πρέπει να σταθεί κριτικά απέναντι σε αυτές, αλλά και να διακρίνει και να ενσωματώσει τον κόκκο αλήθειας που αυτές κόμισαν και προκάλεσαν τη συγκίνηση των αγωνιζόμενων.

Μια σύγχρονη νεολαιίστικη κομμουνιστική οργάνωση τέλος θα πρέπει να μπορεί να κατανοεί τις βαθύτερες αναζητήσεις της νέας γενιάς. Να παρεμβαίνει στη σφαίρα των ιδεών ως αναπόσπαστο τμήμα της ευρύτερης πάλης της για τη χειραφέτηση. Με τη φιλοδοξία ότι μπορεί να πρωταγωνιστεί και να επιτυγχάνει τη μέγιστη δυνατή συγκέντρωση δυνάμεων για μια ιδεολογική αντεπίθεση των επαναστατικών ιδεών και την αναγέννηση σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού. Με βαθιά πεποίθηση ότι ο Μαρξισμός έχει μέλλον κι άρα δεν αποτελεί ένα ολοκληρωμένο κλειστό δόγμα –στο οποίο η πραγματικότητα πρέπει να προσαρμοστεί, αλλά απεναντίας είναι ανοιχτό σύστημα ιδεών, που όταν κατακτά τις μάζες είναι ικανό να συμβάλλει στον επαναστατικό μετασχηματισμό των απλών ανθρώπων και ιδιαίτερα των νέων **από υποκείμενο της πιο άγριας εκμετάλλευσης σε δημιουργούς του πιο παράτολμου μέλλοντος.**

Σημειώσεις:

[1] Πρόσφατες έρευνες στις ΗΠΑ κατέδειξαν ότι η γενιά των Millenials καθώς και αυτή των Generation Y εντάσσουν με πλειοψηφικούς όρους τους εαυτούς τους στην εργατική τάξη, σε αντίθεση με τις προηγούμενες που ενέτασσαν τον εαυτό τους στη μεσαία τάξη. Στα link μία τέτοια έρευνα από τον Guardian και την εταιρεία Ipsos Mori:

<https://www.theguardian.com/world/2016/mar/15/us-millennials-feel-more-working-class-than-any-other-generation>

<https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/us-millennials-are-most-likely-identify-working-class>

[2] Ιστορία και Ταξική Συνείδηση, Γκέοργκ Λούκατς, εκδόσεις Οδυσσέας, σελ. 488

[3] Η επαναστατική στρατηγική σήμερα, Ντανιέλ Μπενσαίντ, εκδόσεις Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη, σελ.24

[4] Ιστορία και Ταξική Συνείδηση, Γκέοργκ Λούκατς, εκδόσεις Οδυσσέας, σελ. 463, 464

[5] Ιστορία και Ταξική Συνείδηση, Γκέοργκ Λούκατς, εκδόσεις Οδυσσέας, σελ. 460

Το άρθρο αυτό του Σταύρου Μαραγκουδάκη δημοσιεύθηκε στο 35ο Τεύχος του περιοδικού **Αναιρέσεις**